

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.5.36>

NAUKOWE PODEJŚCIA DO OKREŚLANIA PRAWNEJ TREŚCI POJĘĆ „LUD” I „NARÓD”

Roman Onufriyev

student Katedry Teorii i Historii Państwa i Prawa

Institucji szkolnictwa wyższego „Uniwersytet Króla Daniela” (Iwano-Frankiwsk, Ukraina)

ORCID ID: 0009-0009-2795-2611

roman.onufriiv@ukd.edu.ua

Adnotacja. Znaczenie określenia treści prawnej pojęć „lud” i „naród” wynika z różnych podejść do ich interpretacji przez ukraińskich i zagranicznych naukowców. Autor ustala, że pojęcia „lud” i „naród” zaczęły być używane w starożytności do określenia grupy ludzi zjednoczonych więzami kulturowymi, etnicznymi lub politycznymi, a w XIX wieku nabrały wyraźnego znaczenia prawnego. Podczas gdy europejscy uczeni utożsamiają pojęcia „narodu” i państwa, ukraińska myśl państwowa i prawna utożsamia „naród” z grupą etniczną i jej pragnieniem utworzenia własnego państwa. Identyfikacja „etnosu” i „narodu” jest podstawą nacjonalistycznej koncepcji państwa ukraińskiego, która pojawiła się na przełomie XIX i XX wieku i zyskała popularność w dziesięcioleciach międzywojennych. Nacjonalizm opiera się z kolei na wyraźnej „idei narodowej” i tworzeniu narodowego modelu państwa na zasadzie etnicznej, co nie jest uzasadnione w kontekście XXI wieku.

Słowa kluczowe: lud, naród, idea narodowa, państwo narodowe, treść prawna, nacjokracja.

SCIENTIFIC APPROACHES TO DETERMINING THE LEGAL CONTENT OF THE CONCEPTS OF “PEOPLE” AND “NATION”

Roman Onufriyev

Applicant at the Department of Theory and History of the State and Law

Institution of higher education “King Danylo University”

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

ORCID ID: 0009-0009-2795-2611

roman.onufriiv@ukd.edu.ua

Abstract. The relevance of defining the legal meaning of the concepts «people» and «nation» is determined by different approaches to their interpretation by Ukrainian and foreign scientists. It has been established that the concepts of «people» and «nation» began to be used in the Ancient Era to define a group of people united by cultural, ethnic or political ties, and acquired a clear legal meaning in the 19th century. In Ukrainian and foreign science, there are different approaches to the interpretation of these concepts. At the same time, if European scientists identify the concepts of «nation» and state, then in Ukrainian legal opinion, the identification of «nation» with ethnos and its desire to form its own state is observed. The identification of «ethnos» and «nation» is at the basis of the natsiocratic concept of the Ukrainian state, which arose at the turn of the 19th and 20th centuries. and gained popularity in the interwar decades. Natsiocracy, in turn, rests on a clear «national idea» and the formation of the national model of the state based on the ethnic principle, which in the conditions of the 21st century. is not justified.

Key words: people, nation, national idea, national state, legal content, natsiocracy.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО ЗМІСТУ ПОНЯТЬ «НАРОД» ТА «НАЦІЯ»

Роман Онуфрїїв

здобувач кафедри теорії та історії держави і права

ЗВО «Університет Короля Данила» (Івано-Франківськ, Україна)

ORCID ID: 0009-0009-2795-2611

roman.onufriiv@ukd.edu.ua

Анотація. Актуальність визначення правового змісту понять «народ» та «нація» обумовлюється різними підходами до їх трактування українськими та іноземними вченими. Встановлено, що поняття «народ» і «нація» почали використовуватися ще в Античну епоху для визначення групи людей об'єднаних культурними, етнічними чи політичними зв'язками, а чіткого правового змісту набули в XIX ст. В українській та іноземній науці існують різні підходи до трактування цих понять. При цьому, якщо європейські вчені отожднюють поняття «нації» та держави, то в українській державно-правовій думці спостерігається отожднення «нації» з етносом і його бажанням сформулювати власну державу. Отожднення «етносу» і «нації» є в основі націократичної концепції української держави, яка виникла на межі XIX-XX ст. і набула популярності в міжвоєнні десятиліття. Націократія опирається в свою чергу на чітку «національну ідею» та формування саме національної моделі держави за етнічним принципом, що в умовах XXI ст. не є виправданим.

Ключові слова: народ, нація, національна ідея, національна держава, правовий зміст, націократія.

Вступ. В умовах сьогодення спостерігається процес формування української політичної нації, а держава сприймається не тільки як права цінність, а закономірний етап розвитку української нації. Важливо, що в кінці XIX – на початку XX ст. в українській державно-правовій думці сформувалася цілісна націократична концепція держави, яка набула теоретичного обґрунтування у працях Д. Донцова, С. Ленкавського, Ю. Липи, М. Сціборського та ін. Суть цієї концепції до історичного права української нації на відродження власної держави, кордони якої визначалися межами етнічного розселення українців.

З огляду на зазначене, важливо прослідкувати не тільки еволюцію правового змісту понять «народ» і «нація» серед українських вчених, а й співставити з поглядами іноземних вчених.

Мета статті: розкрити основні напрямки розкриття правового змісту понять «народ» та «нація» українськими та іноземними вченими.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання: визначити дефініцію понять «народ» та «нація» українськими й іноземними вченими; встановити ступінь взаємозалежності цих понять в процесі становлення «національної держави». У процесі дослідження застосовувались такі методи науково-педагогічного дослідження: аналізу та порівняльний для систематизації теоретичних доробків українських та іноземних дослідників проблем етно та націогенезу; термінологічний – для розкриття дефініції понять «народ», «нація», «національна держава», «націократія»; історико-ретроспективний та порівняльно-правовий – для співставлення основних теоретичних концепцій «нації».

Виклад основного матеріалу. В українській та іноземній науці, зокрема праві, соціології, історії нагромаджено декілька підходів до трактування змісту понять «народ» і «нація», а також визначення ступеню їх взаємозв'язку. Важливо, що теоретичні підходи українських та іноземних, насамперед європейських і американських вчених відрізняються.

Для усвідомлення ступеню взаємозв'язку «народу» та «нації» необхідно розкрити зміст кожного з цих понять. Так, постійне використання в суспільному просторі поняття «народ» надало йому примітивного змістового наповнення й загальної асоціації з населенням країни. Одночасно, усталеною є теза про еволюційну послідовність людських формацій: рід – плем'я – народ (народність) – нація. У кожному з цих випадків існував набір чинників, який сприяв консолідації групи людей і якщо для роду та племені – це були кровно-споріднені та родові зв'язки, то для народу властивою є наявність спільної історичної пам'яті, культури, мови, релігійних і культурних уподобань. Натомість нація – це народ який окрім іншого володіє набором спільних економічних та політичних цінностей, формує державу.

Важливо, що впродовж тривалого історичного періоду поняття «народ» та «нація» мали різний зміст. Можна говорити, що чіткого змістового наповнення поняття «народ» набуло в Стародавній Греції й фактично було закономірним наслідком поняття «плем'я». Схожі процеси були властиві й для Римської імперії де використовувалося поняття «*populus Romanus*» для визначення людей, що належали до одного роду, а з часом для всього населення держави, якщо вони асоціювали себе з нею (Ковалів, 1944).

У середньовічних Франції, Британії та Німеччині, спостерігалось наслідування римського підходу до розуміння народу – основного населення країни («*reople*» у Британії, «*volk*» – Німеччині). Одночасно, в англійській та німецькій мовах утворилося поняття «нації», під яким розумілося населення, що володіло політичними правами й впливало на розвиток держави. Як наслідок, «народ» – це природна спільнота людей, а «нація» – цивілізована. Власне «нація» в середньовіччі – це умова асоціації народу з державою (Ковалів, 1944).

Найважливіше, як зауважують українські вчені І. Кресіна та О. Кресін, що «європейські, у тому числі українські, мислителі XVI–XVIII ст. розробили ідею вільного народу, що має право на самовизначення і є суб'єктом конституційного та міжнародного права» (Кресіна, 2016). Пізніше у XIX ст. спостерігалось ототожнення понять «народ» та «нація», які трактувалися як історично сформована етнокультурна спільнота людей (Кресін, 2014).

Однак, з другої половини XIX ст. коли відбувався процес формування європейських націй, розпочалися й перші наукові дискусії стосовно розмежування понять «народ» і «нація», а також пошуку їх змісту. Характерно, що й українські мислителі XIX ст. приділяли багато уваги етимології понять «народ» та «нація». Для прикладу М. Драгоманов асоціював поняття «народ» винятково з поняттям «люди», а інколи вживав їх паралельно (Драгоманов, 1878).

Так само паралельно поняття «люди» та «народ» використовує М. Грушевський (Грушевський, 1918). У праці «На порозі нової України» він в одному місці вказує «трудового українського люду», а в іншому – «дати українському народові бажаний мир (Грушевський, 1918). Натомість В. Старосольський досліджуючи зміст поняття «нації» вводить поняття «народність» (Старосольський, 1998). Останнє він безпосередньо пов'язує з поняттям «народ», а відмінністю є те, що «народність» – це абстрактне розуміння основних властивостей народу (мови, культури, історії, традиції). Важливо зауважити, що в другій половині XX ст. утвердилося розуміння терміну «народність», як зневажливого синоніма поняття «народ».

Якщо у XIX ст. за поняттям «народ» закріплено ознаку державної приналежності спільноти людей, то впродовж XX ст. відбувалося утвердження поняття «народ» в контексті норм міжнародного права. Напередодні створення ООН, у одному із проектів Статуту організації, подавалося трактування народу, як «групи людей, що може становити, а може й не становити націю і державу» (Кресіна, 2016; Summers, 2014). Однак у Статуті ООН поняття народ подається як синонім всього населення держави або іншої територіально визначеної одиниці. Важливо, що в ст. 2 Статуту йдеться про «самовизначення народів» (Статут ООН, 1945).

В цьому випадку народ виступає ключовою умовою виникнення держави, якщо є колективне бажання до її створення. Схожа ідея відображена й в Преамбулі Загальної декларації прав людини, де вказується, що з метою виконання завдань цієї інституції «повинні прагнути всі народи і всі держави» (Загальна декларація прав людини, 1948).

У сучасній науці дослідження поняття «народ» відбувається в межах трьох напрямків. Перший передбачає асоціювання «народу» з громадянами усіх національностей, які проживають на території конкретної країни. Другий – ототожнює «народ» і громадян країни (населення). У третьому випадку прослідковується відмежування категорії «народ» від держави, тобто «народ» – це історично сформоване об'єднання людей на конкретній території, зі спільною культурною, мовною і соціальною ідентичністю (Придачук, 2014). В останньому випадку, консолідуючою ознакою народу є чітке «самовизначення в утворенні назви цієї групи» (Придачук, 2014). Третій підхід, на нашу думку, близький до ототожнення поняття народ та «національність».

В українській правовій науці чітко прослідковуються два підходи до розуміння природи та змісту поняття «народ». Прихильники першої дотримуються історично детермінованого розуміння народу, як сукупності громадян, що проживаються на певній території (в цьому випадку народ не обов'язково повинен мати власну державу, що закономірно з огляду на право самовизначення). Такий підхід сформувався насамперед на установленій в радянський період концепції етногенезу, коли відбувалося ототожнення понять «народ» і «нація».

Так, В. Погорілко під народом розуміє сукупність громадян різних національностей, в тому числі корінні народи і національні меншини яким «належить вся повнота влади на території республіки» (Погорілко, 1999). І. Кресіна визначає «народ» як носій суверенітету і «єдине джерело влади в державі» (Кресіна, 2020). Аналогічно й Н. Неліна вказує, що народ – це всі громадяни держави (Неліна, 2012). Також асоціація народу з громадянами держави прослідковується в дослідженнях Л. Шипілова, який досліджуючи правову природу народовладдя приходять до двох засадничих висновків. По-перше, вчений вказує на наявність суперечностей в конституційному визначенні поняття «народ» та нормах міжнародного права. Зокрема, констатує, що «в конституціоналізмі народ стало визначається як єдність людей, об'єднаних певним політико-правовим зв'язком із конкретною державою», а в міжнародному праві декларується право народів на самовизначення, що «створює ситуацію існування двох народів, які мають відмінні критерії тлумачення себе в такій якості» (Шипілов, 2009). Друга суперечність полягає в тому, що «поняття «народ» в якості суб'єкта права на самовизначення не розкривається в жодному міжнародному документі і досі лишається предметом гострих дискусій» (Шипілов, 2009).

Найбільш повне визначення категорії «народ» з точки зору конституціоналістського підходу сформував В. Корчака, зауваживши, що це «стійка сукупність індивідів, громадян держави всіх національностей, що проживають на території країни і за її межами, які складають суспільство конкретної країни і основу її державного буття, володіють повною конституційною правосуб'єктністю тобто правом через безпосереднє і кінцеве волевиявлення формувати публічні органи влади і вирішувати питання державного і суспільного життя» (Корчака, 2014). В цьому випадку дослідник ототожнює поняття «народ» і суспільство, опирається винятково на політичні функції населення й абсолютно нівелює історичні, культурні та мовні детермінанти.

На нашу думку, «народ» – це сформована історично, під впливом духовних, культурних і мовних чинників спільнота людей, яка визнає свою етнічну приналежність. При цьому, на певному етапі розвитку народу, як спільності, формується усталена потреба створення власної держави, а в умовах її інституційного оформлення – збереження суверенітету. Саме наявність ідеї цілісності держави, її суверенітету, народ перетворюється в націю.

Стосовно змісту поняття «нація», то як і термін «народ», воно виникло в античну епоху і використовувалося в Стародавньому Римі для позначення пов'язаних кровними зв'язками чужинців. В цьому випадку, поняття «нації» було тотожне сучасному розумінню народу – населення іншої країни. Аналогічне трактування мало місце у Візантії. У період Хрестових походів, термін «нація» набув значення групи людей, яких об'єднували географічне походження та мова. У XIII ст. термін «нація» набув схоластичного змісту й використовувався для позначення представників релігійних течій (як духовний так і світських осіб) на церковних соборах (Касьянов, 1999).

Політичного значення термін «нація» набув у XV ст., коли зокрема 1486 р. вперше вжито назву «Священна Римська імперія німецької нації» (*Sacrum imperium Romanum nationis Germanicae*) [Грінфелд, 2000]. В цьому випадку можна говорити, що поняття «нації» використовувалося для чіткого розмежування представників окремих держав, а з іншого боку свідчило, що саме держава була ознакою ідентичності окремого народу.

У XVI ст. термін «нація» набув сучасного змісту й почав асоціюватися винятково з населенням однієї держави. Л. Грінфелд досліджуючи історію розвитку поняття «нації», вказує, що саме в Англії вперше почали використовувати поняття «нації», як синонім до слова «народ», тобто населення всієї країни. Це на думку вченої можна вважати появою першої нації в світі, а також початком «ери націоналізму» (Грінфелд, 2000).

Назгаль поняття «нації» пройшло тривале змістову еволюцію доки не набуло класичного розуміння, як «окремий суверенний народ». Л. Грінфелд наводить таку послідовність змістової форми «нації»: нація як група іноземців – нація як спільнота зі спільними поглядами – нація як еліта – нація як суверенний народ – нація як самобутній народ. Ключовим чинником, що сприяв такій еволюційній послідовності була «національна ідея» (Грінфелд, 2000).

В українській правовій традиції, поняття «нації» використовувалося в різному контексті, а тому не знайшло єдиного і чіткого тлумачення. Якщо аналізувати Основний закон, то як зазначалося вище, словосполучення «українська нація» згадується тільки в Преамбулі Конституції і немає відображення в жодному нормативно-правовому акті. Основним поняттям національного законодавства є «український народ» або «народ України». В цьому контексті можна говорити, що «українською нацією» є частиною «українського народу», тобто «нація» є похідним від поняття «народ». Як результат національність громадянина В Україні не має юридичної сили і не може бути предметом правових дій. Це цілком демократичний підхід, який відповідає сучасному розумінню націоналізму. Одночасно, нівелювання українськими законодавцями поняття «національна ідентичність» призвело в тому числі й військової агресії росії у 2014 р. та окупації Криму і частини Донбасу.

Відомі українські вчені Р. Зварич та С. Короєд, досліджуючи етимологію поняття «нації» та її взаємозв'язок з терміном «народ», у своїх висновках наслідують Л. Грінфелд, й доводять, що в основі нації є «національна свідомість» (Зварич, Короєд, 2020). Власне, саме національна свідомість, дозволила українцям сформувати у XIX ст. власну націю без наявності держави.

Серед українських вчених домінує політичний підхід до визначення нації. Зокрема В. Зуєва та О. Коляда констатують, що «нація – це колективний суб'єкт політики, що творить державу» (Зуєва, Коляда, 2020). При цьому вчені часто асоціюють націю з етносом, народом чи навіть державою. Причин такої ситуації декілька. По-перше, прийнято виділяти етнічні та політичні нації. І в першому випадку, наявність держави не є обов'язковою умовою для формування нації та її національної свідомості. По-друге, має місце термінологічна неточність, й відсутність усталеного розуміння поняття нація українськими та іноземними вченими.

Стосовно наукових підходів іноземних вчених до трактування поняття «нація», то домінуючими є три концепції: примордіалістська, модерністська (соціально-демографічна та еволюційна концепції) та етно-символістська.

Прихильники примордіалістської концепції ототожнюють націю та етнос, і вважають, що це природний тип соціальних зв'язків людей. Як наслідок, «націоналізм є природною ознакою людства» (Воронянський, 2010). Теоретик сучасного примордіалізму П'єр ван дер Берге доводить, що етноси і нації «є продуктом розвитку кровноспоріднених груп, обраних генетичною еволюцією за їхню пристосованість» (Воронянський, 2010; Рудакевич, 2009). Аргументом на користь ототожнення етносу і нації є теза, що саме етнічний чинник – міфи про спільне походження і родовід, а також біологічний потяг до відтворення виступають засобом об'єднання, своєрідною національною ідеєю (Van den Berghe, 1981).

Протилежним до примордіалізму є модерністська течія в рамках якої розвиваються кілька підходів до етимології поняття «нації» та націотворення. Основоположником модернізму багато дослідників вважають американського вченого Г. Кона, який 1944 р. у праці «Ідея націоналізму» вказав на існування так званої «доби націоналізму», яка припадала на період Великої французької революції та визвольної війни Америки за незалежність. В основі його ідеї було те, що етнічна приналежність громадян є ксенофобською за своїм змістом і становить небезпеку загальнолюдським цінностям (Рудакевич, 2009). Такий висновок був закономірним з огляду на гасла революції у Франції – рівність, свобода, братерство, а також характер війни за незалежність у США де вихідці з Британії, Франції виступили проти монополії задекларувавши національну єдність.

У межах модернізму сформувався окремий соціально-демографічний підхід до розуміння «нації». Його основоположником є К. Дейч, який 1966 р. опублікував працю «Націоналізм і соціальна комунікація» й довів, що саме комунікація в межах окремої соціальної групи є запорукою її консолідації і формування національної ідеї. З точки зору сьогодення, слушною є думка К. Дейча, що за умови слабкості міждержавних відносин виникає небезпека виникнення «агресивного націоналізму» (Deutsch, 1966).

Основним критиком модерністської концепції націогенезу є Е. Сміт. Основною його тезою є те, що усі нації мають доіндустріальне коріння і безпосередньо пов'язані з конкретним етносом (Сміт, 2006). Як наслідок, він започаткував етносимволістську концепцію націогенезу. Причина критики в тому, що модерністська концепція не відображає процес націотворення в поліетнічних державах, особливо тих, де проживають корінні народи. Натомість в основі теорії Е. Сміта є теза про те, що всім народам властиве бажання знайти свої етнічні витoki, досліджувати спільну історію, традицію та культуру. При цьому процес державотворення він пов'язує з етнічно свідомою елітою, яка під впливом народу (носія культури, традиції, мови) формує державу. Також основним завданням еліти (інтелігенції) за Е. Смітом є захист і ствердження національної ідеї (Сміт, 2006).

Назагал, можна констатувати, що в українській та іноземній науці існують різні підходи до визначення дефініції понять «народ» та «нація». Ще більші дискусії точаться в питанні ролі «національної ідеї» та формування і розвитку «національних держав» у XXI ст.

Висновки. Українська традиція державотворення характеризується кількома аксіологічними підходами, зокрема забезпечення народовладдя і врахування національних інтересів. Обидва ці принципи пов'язані з категоріями «народ» та «нація» відповідно. Одночасно, сучасна правова наука дещо дистанціювалася від пошуку правового змісту цих понять й особливо від категорії «національна держава та «національна ідея», а також націократичної концепції держави.

Розкривши еволюцію змісту понять «народ» і «нація», а також встановивши ступені їх взаємозалежності, можна констатувати наступне:

– і «народ» і «нація», як поняття для визначення групи людей об'єднаних культурними, етнічними чи політичними зв'язками, почали використовуватися в Античну епоху, однак чіткого правового змісту набули в XIX ст.;

– в українській та іноземній науці існують різні підходи до трактування цих понять. При цьому, якщо європейські вчені ототожнюють поняття «нації» та держави, то в українській державно-правовій думці спостерігається ототожнення «нації» з етносом і його бажанням сформувати власну державу;

– саме ототожнення «етносу» і «нації» є в основі націократичної концепції української держави, яка виникла на межі XIX-XX ст. і набула популярності в міжвоєнні десятиліття.

Список використаних джерел:

1. Воронянський О. В. Проблема типології теорій формування націй у зарубіжній науковій літературі. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*, 2010. Вип. 912. С. 69-73.
2. Грушевський М. На порозі нової України : гадки і мрії. К.: Друкарня Акц. Т-ва «Петро Барський у Києві», 1918. 120 с.
3. Грінфелд Л. Типи націоналізму. *Націоналізм: антологія* / Наук. т-во ім. В'ячеслава Липинського; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий ; літ. ред. Л. Білик. Київ: Смолоскип, 2000 / Пер. з англ. Наталі Філіпенко. С. 688-703.
4. Драгоманов М. Громада : Українська збірка. Передньє слово. Женева: Печатня «Громади», 1878. 101 с.
5. Загальна декларація прав людини. 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
6. Зварич Р.В., Короєд С.О. Формування сучасної концепції державотворення на основі національноетнічних чинників в історії держави і права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 1. С. 8–14.
7. Зуєва В.О., Коляда О.О. Українське націєтворення як головний чинник прогресивного розвитку української держави. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 38. С. 174-184.
8. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. К.: Либідь, 1999. 352 с. URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas04.htm>.
9. Ковалів П. «Народ» і «народність». 1944. URL: <https://zbruc.eu/node/86900>.
10. Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. К.: Наукова думка, 1999. 517 с.
11. Корчака В.М. Правова природа поняття «народ». *Форум права*. 2014. № 3. С. 141–149. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187222519.pdf>.
12. Кресін О. Німецька філософія національного права наприкінці XVIII – на початку XIX ст. і трансформація юридичної науки. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1-2.
13. Кресіна І.О., Кресін О.В. Народ як суб'єкт міжнародного права. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 182-195.
14. Кресіна І.О., Явір В.А. Народ. *Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія]* / ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. Т. 22. URL: <https://esu.com.ua/article-71245>.
15. Неліна Н.В. Конституційно-правові аспекти категорії «український народ». *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 182-186.
16. Придачук О.А. Поняття «народ» в контексті правової охорони конституції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 12(2). С. 201-204.
17. Рудакевич О.М. Національний принцип: етнополітична концепція нації: Монографія. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. 292 с.
18. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. К.: Ніка-Центр, 2006. 320 с.
19. Старосольський В.Й. Теорія нації. Нью-Йорк; Київ, 1998. XL. 157 с.
20. Статут Організації Об'єднаних Націй. 1945. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
21. Шипілов Л.М. Народовладдя як основа демократичної держави. Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. 216 с.
22. Deutsch K.W. Nationalism and Social Communication, Second Edition an Inquiry into the Foundations of Nationality. Cambridge : The M.I.T. Press, 1966. 358 p.
23. Summers J. Peoples and international law. 2nd ed. Leiden: Brill, 2014.
24. Van den Berghe P.L. The Ethnic Phenomenon. N.Y., 1981. 328 p.

References:

1. Voronianskyi, O.V. (2010). Problema typologii teorii formuvannya natsii u zarubizhnii naukovii literaturi [The problem of the typology of theories of the formation of nations in foreign scientific literature]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni VN Karazina. Seriiia «Pytannia politolohii»*, Vyp. 912. pp. 69-73. [in Ukrainian].
2. Hrushevskyi, M. (1918). Na porozi novoi Ukrainy : hadki i mrii [On the threshold of a new Ukraine: ugly dreams]. K.: Drukarnia Akts. T-va «Petro Barskyi u Kyivi», 120 p. [in Ukrainian].
3. Grinfeld, L. (2000). Typy natsionalizmu [Types of nationalism]. *Natsionalizm: antolohiia* / Nauk. t-vo im. Viacheslava Lypynskoho; uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi ; lit. red. L. Bilyk. Kyiv: Smoloskyp. / Per. z anhl. Natali Filipenko. pp. 688-703. [in Ukrainian].
4. Drahomanov, M. (1878). Hromada : Ukrainka zbirka. Peredne slovo [Community: Ukrainian collection. Foreword i. Zheneva : Pechatna «Hromady». 101 p. [in Ukrainian].
5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]. 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukrainian].
6. Zvarych, R.V., Koroiied, S.O. (2020). Formuvannya suchasnoi kontseptsii derzhavotvorennia na osnovi natsionalnoetnichnykh chynnykiv v istorii derzhavy i prava [Formation of the modern concept of state formation on the basis of national-ethnic factors in the history of the state and law]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. № 1. pp. 8–14. [in Ukrainian].

7. Zuieva, V.O., Koliada, O.O. (2009). Ukrainske natsiivorenna yak holovnyi chynnyk prohresyvnoho rozvytku ukrainskoi derzhavy [Ukrainian nation-building as the main factor in the progressive development of the Ukrainian state]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. Vyp. 38. pp. 174-184. [in Ukrainian].
8. Kasianov, H.V. (1999). Teorii natsii ta natsionalizmu [Theories of nation and nationalism]. K.: Lybid, 352 p. URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas04.htm>. [in Ukrainian].
9. Kovaliv, P. (1944). «Narod» i «narodnist» [«People» and «nationality»]. URL: <https://zbruc.eu/node/86900>. [in Ukrainian].
10. Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine] / Za red. V.F. Pohorilka. K.: Naukova dumka, 1999. 517 p. [in Ukrainian].
11. Korchaka, V.M. (2014). Pravova pryroda poniattia «narod» [The legal nature of the concept of «people»]. *Forum prava*. № 3. pp. 141–149. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187222519.pdf>.
12. Kresin, O. (2014). Nimetska filozofia natsionalnoho prava naprykintsi XVIII – na pochatku KhIKh st. i transformatsiia yurydychnoi nauky [German philosophy of national law at the end of the 18th – the beginning of the 19th century. and the transformation of legal science]. *Filozofia prava i zahalna teoriia prava*. № 1-2. [in Ukrainian].
13. Kresina, I.O., Kresin, O.V. (2016). Narod yak sub'iekt mizhnarodnoho prava [People as a subject of international law]. *Pravova derzhava*. Vyp. 27. pp. 182-195. [in Ukrainian].
14. Kresina, I.O., Yavir, V.A. (2020). Narod [People]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy : entsyklopediia [elektronna versii] / red.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. T. 22. URL: <https://esu.com.ua/article-71245>. [in Ukrainian].*
15. Nelina, N.V. (2012). Konstytutsiino-pravovi aspekty katehorii «ukrainskyi narod» [Constitutional and legal aspects of the category «Ukrainian people»]. *Derzhava i pravo*. Vyp. 56. pp. 182-186. [in Ukrainian].
16. Prydachuk, O.A. (2014). Poniattia «narod» v konteksti pravovoi okhorony konstytutsii [The concept of «people» in the context of legal protection of the constitution]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia : Yurysprudentsiia*. Vyp. 12(2). pp. 201-204. [in Ukrainian].
17. Rudakevych, O.M. (2009). Natsionalnyi pryntsyyp: etnopolitychna kontseptsiiia natsii [The national principle: the ethno-political concept of the nation]. Ternopil: Vyd-vo TNEU «Ekonomiczna dumka». 292 p. [in Ukrainian].
18. Smit, E. (2006). Natsii ta natsionalizm u hlobalnu epokhu [Nations and nationalism in the global era] / Per. z anh. M. Klymchuka i T. Tsymbala. K.: Nika-Tsentr, 320 p. [in Ukrainian].
19. Starosolskyi, V.Y. (1998). Teoriia natsii [The theory of the nation]. Niu-Iork; Kyiv, 157 p. [in Ukrainian].
20. Statut Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii [Charter of the United Nations]. 1945. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf. [in Ukrainian].
21. Shypilov, L.M. (2009). Narodovladdia yak osnova demokratychnoi derzhavy [People's power as the basis of a democratic state]. Kh. : Vyd-vo «FINN», 216 p. [in Ukrainian].
22. Deutsch, K.W. (1966). Nationalism and Social Communication, Second Edition an Inquiry into the Foundations of Nationality. Cambridge: The M.I.T. Press, 358 p. [in English].
23. Summers, J. (2014). Peoples and international law. 2nd ed. Leiden: Brill [in English].
24. Van den Berghe P.L. (1981). The Ethnic Phenomenon. N.Y. 328 p. [in English].